

MAIRONIS

Kun. prelatas Jonas Maculevičius
1888–1913

*Я в беге часа не один...
Со мной простор моих равнин,
Земная пыль, земная даль,
Их круг бессменный, как печаль.*
Ю. Балтрушайтис¹

*Liūdna man! Gal ir tau? O kodėl? Nežinau.
Vien tik vėtrų prašau, kad užkauktų smarkiau.
Užmiršimo ramaus ir tarp jų nematau,
Vien tik trokštu sau marių prie šono arčiaus.*
Maironis

Šiomet* suėjo lygiai [2]5 metai, kaip pasirodė spaudoje pirmieji Maironies raštai. Tuo amžiaus bertainiu** spėjo jis aiškiai apsibrėžti kaip poetas, ingyti pasekėjų ir garbintojų.

Ypač gi garbintojų!

Pasiklausyk jaunų moksleivių ginčų ar senų inteligentų kalbų apie literatūrą – būtinai išgirsi Maironies vardą ir beriamus jam komplimentus. Paskaityk laikraščiuose redakcijos atsakų jaunuoliams poetams – patars, žiūrėk pasiskaityti Vaičiaičio ir Maironies eilių... Įsidėmėk vakaro prieblandoje kaimietės dainelę – dažniausiai išgirsi Maironies lyriką.

Nenoroms galvoji, kodėl jis jau taip populiaris? Ar savo dainose sugebėjo pilnai suprasti, atjausti ir išlieti lietuvių dvasią, jo psichiką, jo intymų gyvenimą?

Ar tai savo aistetikos* grožė uždega skaitytojuje ypatingai įstabius troškimus ir ypatingą prakilnesnių siekimų liepsną?.. Ar galop kas kita?..

Mūsų kritika iki šiol mažai tesirūpino Maironimi, išskyrus Jakštą², kurs savo mastu netingi kiekvieno išmatuoti ir kiekvienam korektos klaidų nurodyt.

¹ *Я в беге часа не один...* (rus.) – citata iš eilėraščio „Vienystė“ netiksli: turėti būti „немых равнин“ (bežodžių lygumų), „их печаль“ (jų liūdesys), žr. Ю. Балтрушайтис. *Земные ступени*, М., 1911, p. 165. Lino Brogoš vertimas: „Aš čia ne vienišas vargstu... / Čia tykios lygumos kartu / Ir žemės dulkės, jos tyla, / jos pilko liūdesio gėla...“ (*J. Baltrušaitis. Žemės laiptai. Kalnų takas*. V., 1973, p. 127)

* Pirmutinis Maironies raštas, pasirodęs spaudoje, tai buvo eilės „Daina apie senovę“, išspausdintos *Apžvalgoj*, nr. 5, 1891 metų. Nors yra žinių, kad keletas *Pavasario balsų* dainų buvo parašyta jau 1888 metais, o *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* buvo parašyti net 1886 metais, tik išleista 1891-aisiais. Taigi Maironis yra parašęs:

1) Apsakymai apie Lietuvos praeigą. Paraszė Stanislovas Znavykas 1886, Tilžėje 1891 (3 leidimas).

2) Pavasario balsai. Kur išganymas (3 leidimai, 1895–1905).

3) Tarp skausmų į garbę. Poema iš dabartinių laikų. Paraszė St. Garnys. Tilžėje 1895.

4) Z nad Biruty, poemat. Przez Halinę z Połagi.

5) Praelectiones de iustitia et iure.

6) Poema „Raseinių Magdė“ ir Smulkmenos. Kaunas, 1909.

7) Kanaun. Dr. J. Maculevičius. Krikščioniškasis socialinės tvarkos mokslas pagal Leono XIII encikliką. „Draugija“, nr. 31–32, 1909.

8) Poema „Mūsų vargai“ (spausdinama *Vaivorykštėje*).

9) Eilės, įvairiuose laikraščiuose tilpusios *Lietuvių laikraštys* ir *Draugijoj*.

(B. Sruogos pastaba – red.)

** Bertainis – ketvirtis. (Red.)

* Aistetika – estetika. (Red.)

Tiktai dabar, suėjus 25-eriems metams, vienas kitas pradeda tarti po žodį.

II

Maironis populiaris visų pirma yra dėl to, kad jis pirmas *gražiai eiliuota* lietuvių kalba apdainavo tautos atgimimą. Todėl kai kieno vadinamas „atgimimo dainiumi“. Prisiminkime, kokie tatai buvo tuomet laikai.

Tai buvo viena slopinančiųjų mūsų istorijos gyvenimo epochų. Slegia tokiu metu visuomenę, jos geresnius vaikus didelis dvasios nuilsimas, apsireiškia energijos nupuolimas. Tokia epocha, tiksliai rusų rašytojų „безвременье“³ pavadinta, visados pakerta net ir didžiausių optimistų rankas. Savaiame aišku, kad tada itin reikalinga gyva moralė paspirtis, gili [užuojauta; reikalinga, kad būtų judinamos] minios, kad kas gyvu, galingu žodžiu palaikytų jose virpantį geresnės ateities troškimą.

Maironis štai tasai širdžių ramintojas ir geresnės ateities gaivintojas. Ar tai lyrikoje, ar vadinamose jo poemose, visur rasi šaukimą mylėti tėvynę, atgimti, kelties iš miego... Ypač tai turi intakos sodiečio psichikoje.

Dažnai, atsimenu, ilgais rudens vakarais, prieš užžiebiant šviesą, kada kiekvienas skęsta savose vakaro svajonėse, užtrauks, būdavo, merginos tyliu, skausmingu, ilgėjimosi pilnu motyvu „Kur bėga Šešupė“ arba „Miškas ūžia, verkia, gaudžia“... Ypatingas ūpas, būdavo, sukildavo kiekviename; kiekvienas nujausdavo kažkokį nerimavimą, kažkokį keistą sielos virpėjimą, keistą energijos ir jėgų pakilimą.

Kitaip sakant, kiekvienas nujausdavo savotišką inkvėpimą, kiek tai leidžia sveika, nesugadinta sodiečio prigimtis. Seniai tuomet troško ramybės, jaunieji kovos.

Inteligentams Maironies lyrika mažiau teduodavo (ir duoda). Kaip teisingai Kl. Jurgelionis pastebi⁴, Maironiui stoka jausmų, ypač eilėse apie tėvynės meilę ar dėlei jos.

Paimkime kad ir eiles „Jo pirmoji meilė“, kurias galima skaityti kaip *résumé* viso Maironies patriotizmo.

Jau niekas tavęs taip giliai nemylės,
Kaip tavo jausmingas poeta!
Nieks skausmo jau tiek niekadės nekentės.
Kiek jis dėl tavęs, numylėta!

Kiek ašarų kęsdams išliejo griaudžių!
Kiekkart, kaip žvaigždė sidabrinė.
Per kiauras naktis nesumerkė akių.
Kad uždegei jam tu krūtine!

Kas suteikė tau, numylėta graži!
Tą įstabią, paslapčią galią.
Jog savo dvasia jį iš miego keli,
Jog kaista jam jausmai atšalę?

Daug žemės puikių ir gražių dukterų
Jo širdį pasavint norėjo;
Už žiedus giesmių, už gražybę balsų
Ir auksą, ir vardą žadėjo. Ir t. t.
Pavasario balsai, p. 3, 1905 m., trečias leidimas

² Iki 1913 m. A. Jakštas *Draugijoje* buvo paskelbęs Maironio *Jaunosios Lietuvos* (1908, nr. 20), „Raseinių Magdės“ (1909, nr. 30), „Lietuvos istorijos“ (1907, nr. 2) recenzijas, minėjo Maironį savo straipsniuose.

³ Безвременье (rus.) – sunkmetis, blogi laikai; visuomeninio sąstingio laikotarpis.

* Laisvoji mintis, nr. 42. (B. Sruogos pastaba – red.)

⁴ Žr. K. Jurgelionis. Padrikos pastabos. – Laisvoji mintis, 1913, nr. 42, p. 990–991.

Eilutės gražios. Bet jos tikrai gražios. Nors didžiausias būk patriotas, bet tų eilių neatjausi. Dar pirmame kuplete yra šiek tiek grynumo, natūralumo.

Imkime eiles „Vilnius“.

Antai, pažvelki, tai Vilnius rūmais
Dunkso tarp kalnų plačiai!
Naktis jį rūbais tamsiais, lyg dūmais,
Dengia!.. jis miega giliai!

Kame tas garsas, kuriuo skambėjai?
Kame galybė ir pranokėjai?
Kame tavo, Vilniau, tie spinduliai,
Kuriuos skleidei
Lietuvai mūsų tėvynei?

Ko taip nuliūdai? Ko ant krūtinės
Ašara krinta gaili?
Gailies gal amžius didžius atminęs?
Prieš ateigą rasit drebi?
Žiūrėk iš ryto aušra jau teka!
Pabudę paukščiai pagiriais šneka;
Laikai jau mainos: matom visi,
Užšvis kiti
Lietuvai mūsų tėvynei.
Ten pat, p. 5–6

Vėl tas pats dirbtinumas, netikrumas, šaltumas. Jausmų nė nebuvę. Tai proto produktas, bet ne įkvėpimo, ne fantazijos, ne jausmų.

Sausas tėvynės meilės „proponavimas“ vietomis stačiai pamokslu virsta.

Mylėk, lietuvi, tą brangią žemę,
Kame nuo amžių tėvai gyveno:
Čia tavo kūnas sau maistą semia.
Čia irgi dvasiai atrasi peno.

Mylėk jos kalbą, senovės būdą,
Jos girių kvapą, žaliąsias pievas;
In jos dirvonus pasėjęs grūdą,
Žinai, jog vaisių palaimins Dievas.

Mylėk prabočių kapus garbingus,
Kame amžiais ilsis tėvynės sūnūs!
Mylėk tuos amžius vardais garsingus,
Kurie išugdė tautos galiūnus!
Raseinių Magdė, p. 3

Apie poeziją ir jausmus bereikalinga būtų kalbėti. Toliau poetas tose pačiose eilėse jau sako pamokslą sulig „luomų“ skyrium, o ne apskritai, kaip pažymi citata.

Pirmiausia merginai pataria netekėti į svetimą kraštą; paskui jaunuoliui, Markso palaižiusiam, įsako, kad tarp luomų karo nekeltų ir, sugrįžęs į savo kraštą, jį šviestų, lenkomaną bajorą mylėtų.

Toliau ir bajorams pamokslų netrūksta... skęsta intelektualiam skurde, dažnai net obskurantizme*. Savaiame suprantama, negali jis turėti išlavinto aistetikos skonio. Jis instinktyviai prisiriša prie savo

* Obskurantizmas – priešiškas nusistatymas mokslo, švietimo, pažangos atžvilgiu; tamsumas. (Red.)

žemės, prie savo kalbos, visai to neišmanydamas. Dažnai girdi savęs ir lietuvių kalbos niekinimą, tēmija** visa, rengia savo širdyje kerštą ir neapykantą, bet pasilieka ramus ir laukia.

Reikia jam tada tik vieno kito skambaus žodžio – ir ateina jin savotiškas, primityvus inkvėpimas, savotiškas užsidegimas. Reikia tiktai jau išgirst tokius žodžius, kaip:

Tas ne lietuvis, kurs liežuvį
Pamins brangiosios Lietuvos,
Kurs savyje užmuš lietuvi,
Tėvynės išgama pastos.
Pav. balsai, p. 13

arba:

Tas ne lietuvis, kurs jos būdo.
Jos žemės dainų nemylės;
Neverks, kad patys sūnūs žudo.
Kas verta meilės ir garbės.
Ten pat

ir jis, nežiūrint flegmatiškumo, jau savotiškai užsidegęs. Tiesa tas jo užsidegimas aktyviai apsireiškia tik ypatinguose atsitikimuose ir prietykiuose***, lietuvių psichika uždara; jis tylomis daugiau pergyvena, negu apreiškia.

O kai žmogus jau prasitobulina, nebepatenkina jo skambūs žodžiai, bet jau pradeda reikalaut ir gyvo.

Štai kodėl tai sausas Maironies patriotizmas tokią intaką turėjo epochoje, suirute (безвременье) vadinamoje, buvo taip prasiplatinęs ne tiktai sodiečių tarpe, bet ir inteligentijoje.

[III]

Tikros lyrikos ypatybė yra ta, kad jos kiekviena eilutė, kiekvienas žodis, kiekvienas rimas taip ir veda, taip ir traukia į tą neapribotą dainiaus minties gyvenimo viešpatiją. Kiekvienos eilės vis atidengia naują pasaulį, naujas minčių ir jausmų sferas. Dainius įveda į jas ir gyvena tada jose, sakysime, ir ne tuo gyvenimu, ne tuo ūpu, ne tomis mintimis, ne tais jausmais, kuriais jis gyvena, rasi gyvena savo gyvenimu, bet jau ne tuo, kuriuo pirma gyvena.

Perskaitai knygutę tokios poezijos, ir neišdyla ji iš širdies, ir vėl traukia į save.

Tokios tai poezijos esama ir Maironies *Pavasario balsuose*.

Paimkime eiles, kad ir „Ant Birutės kalno“. Jose atsispindi dainiaus pasaulio platybė, jo begaliniai troškimai.

Neiškenčiu neišrašęs visų eilučių.

Išsisupus plačiai vakarų vilnimis,
Man krūtinę užliek savo šalta banga!
Ar tą galę suteik, ko ta trokšta širdis,
Taip galingai išreikšt, kaip ir tu, Baltija!

Kaip ilgėjaus tavęs, begalinė, plati!
Ir kaip tavo išgirst įstabingų balsų
Aš geidžiau, tu pati vien suprasti gali.
Nes per amžius plačių nenutildai bangų!

** Temyti – sekti, stebėti. (Red.)

*** Prietykiai – nuotyčiai. (Red.)

Liūdna man! Gal ir tau? O kodėl?.. Nežinau.
Vien tik vėtrų prašau, kad užkauktų smarkiau:
Užmiršimo ramaus ir tarp jų nematau.
Vien tik trokštu sau marių prie šono arčiau.

Trokštu draugo arčiau: jam tikėti galiu;
Jis, kaip audrą, nujaus mano dūšios skausmus;
Paslapties neišduos savo veidu tamsiu
Ir per amžius paliks, kaip ir aš, nebyliu!
Pav. balsai, p. 34

Be abejo, tai vienos geriausių mūsų literatūroje eilės. Ypač pažymėtina išsireiškimo tvirtumas, tas energingumas, kolosališkumas*.

Tokios eilės ne vienintelės. Ne mažiau gilaus inkvėpimo sutvertos ir eilės „Vakaras ant ežero keturių kantonų“.

Ežero skaisčios bangos liūliavo
Žaliu smaragdu.
Laivą be irklo varė, lingavo
Vėsos dvelkimu.

O toliau apibūdinama keturiomis eilutėmis visas prigimties ūpas, kas retai nusiseka kitiems, net ir pačiam Maironiui.

Medžių ant saulės kepintas lapas
Nuspindo rasa;
Rožių iš kalnų papūtė kvapas
Skania sveikata.

Pilnai atjaučiant tai visa, savaime suprantama, kad kilsta paprastame žmoguje įstabiai įstabiausių minčių. Ko gi belaukt nuo poeto. Nieko, rodos, įstabaus tame nėra, kad puikūs prigimties vaizdai sukelia dainiuje visokių minčių.

Bet pažiūrėkime, kaip puikiai Maironis vysto toliau savo mintis.

Audžiau nurimęs aukso svajones
Aušros spinduliais;
Lėkė jos, skrido pilnos malonės
Padangių keliais.

Vedė jas paukščių kelias žvaigždėtas
Lydėjo širdis
Į tolimesias, į numylėtas
Tėvelių šalis!

Kiek atminimų, atsitikimų.
Gyvų kitados,
Vienas už kito brėško ir švito
Anapus ribos!

Tiki ir įsivaizdini, kaip gražios ir dainiaus numylėtos tos tolimosios tėvynės šalys, kaip jis ilgis jų, ir pačiam, rodos, ilgu, rodos, pats ilgiesi tėvynės, bet tikrai tokios, kokią gali įsivaizdinti poeto vaidentuvė*.

* Kolosališkumas – didingumas. (Red.)

* Vaidentuvė – vaizduotė. (Red.)

Ten, kur palangėms stiepias sužiurę
Žemčiūgų žiedai,
Kur raudonmargę kreipia kepurę
Jurginų pulkai,

Ten, kur sesutės rūtomis dabina
Kasas nuo mažens.
Kur juodbėrėlį brolis augina
Balnot ant rudens,
Ten, kur Dubysos mėlyna juosta
Banguoja graži...

Ir užsidega širdis gilia tėvynės meilės liepsna, nejučiomis apčiuopia begalinis ilgėjimosi ir nenoromis prisimeni J. Baltrušaičio raudą:

Я родился в далекой стране,
Чье приволье не знает теней...
Лишь неясную память во мне
Сохранило изгнание о ней.

Помню, [помню] в тяжелом плену
Несказанно ласкательный звон.
Что гудел и поил тишину
И баюкал мой трепетный сон...

И средь шума забот и вражды,
Где я в рабстве служу бытию,
Лишь в мерцаньи вечерней звезды
Я утраченный свет узнаю...

Оттого я о дали родной
Так упорно взываю во мгле, –
Оттого я в тоске неземной
Бесприютно влачусь на земле...
Земные ступ., p. 137⁵

⁵ Baltrušaičio eil. „Gimtinė“, vertė L. Broga (žr. J. Baltrušaitis. Žemės laiptai. Kalnų takas, p. 107):

Aš gimiau tolimoj šalyje,
Kur netemsta padangė skaisti...
Tik neaiškiai beatmenu ją,
Saugau jos atminimą tremty...

Ten, žinau... Krištolinėj pily
Aukso koroose degė žara...
Buvo šventė šviesi, pakili,
Ir žydėjo, negeso aušra...

Vėl menu, vėl man sminga širdin
Neišsakomai gausmas švelnus,
Kur aidėjo į tylą tolyn,
Supo virpančius mano sapnus...

Ir varguos, ir vaidų klegesys,
Kur aš būčiau vergaut įpratau.
Tik vakarės žvaigždės spindesys
Savo prarastą šviesą matau...

O Maironis, aprašęs, kaip aukščiau buvo paduota, savo tėvynės ilgėjimąsi, su blizgančiomis akyse ašaromis sušunka:

Ten tai prabėgo mano brangiausi
Jaunystės laikai!
Ir po tiek metų pats savęs klausi,
Tai vien tik sapnai?

Kiek atminimų, atsitikimų,
Gyvų kitados,
Vienas už kito brėško ir švito
Anapus ribos!
Pav. balsai, p. 37–38

Koks begalinis skirtumas ūpo tų dviejų Lietuvos dainių, o vienok kaip aišku, kad išauklėjo juodu viena ir ta pati Lietuvos dvasia, kad pas juos lyg ir vieni pobūdžiai.

Įstabi dar visiems žinoma daina „Ar skauda man širdį?“. Ją galėjo sutvert vien tiktai lietuvis protu ir širdimi, kūnu ir dvasia išaugęs po šiaudiniu sulūžusios lietuvių pirkelės stogu, tautinėmis dainelėmis užliūliuotas, užsuptas melancholinių girių ošimu. Šioj dainelėj apsireiškia lietuvių dvasia ir Maironis. Nieko negalima nei atimti, nei pridėti. Atimsi ką nors, rasi lietuvių dvasia ir paliks, bet Maironies tai ir šešėlio nebeliks.

Maironis, pasak jo, užaugintas ten, kame skurdas lietuvių viešpatauja:

Ten, kur Nemunas banguoja
Tarp kalnų, lankų.
Broliai vargdieniai dejuoja
Nuo senų laikų.

Ten močiutė užlingavo
Raudomis mane,
Į krūtinę skausmą savo
Liejo nežinia.

Ten užaugau, iškentėjau
Aš kančias visas
Ir pamėgau, pamylėjau
Vargdienio dūmas.
Pav. balsai, p. 14–15

Tik jis, pripratintas iš mažens močiutės raudomis prie rūtų šakelės, tegali išstarti gracioziai tragiškus žodžius:

Tik gaila man būtų visų rūtų darželio!
Ir vieno, tik vieno, kaip uosio, bernelio!
Pav. balsai, p. 43

Arba dar gražiau:

Nenoriu nei aukso, nei rūbų šilkinių,

Tai todėl iš nakties sutemų
Vis šaukiuosi gimtinės dangaus.
Tai todėl su ne žemės skausmu
Be pastogės pasauly blaškaus...

Kodėl gi tų ašarų, tų sidabrinių
Užtvenkt negaliu niekada?
Ten pat

Tiktai poetas tai gali atjausti pilna žodžio prasme ar dar žmonės, nesuspėjusieji sugadint savo skonio ir jausmų.

Gegute sesute! oi ko? dėl ko
Tu man neatspėjai, ar aš rytą
Lakiosiu vaitosiu, kaip tu, po giraitę?
Atmint ar atmins kas mergaitę, našlaitę?
Vienai ar begrįžti namo?
Ten pat

Kaip giliai tragiški jausmingi šie žodžiai vargo prispaustos našlaitės merginos!
Taip ir šnabžda kažkas širdyje, kad tie žodžiai ne mergelės varguolėlės skausmu išliūliuoti, o pilkosios miško gegės skaudžiai išdejuoti!..

Yra Maironies dainose dar daugiau panašių tragiškų vietelių, tiktai, deja, ne visados jos taip išrodo. Antai dainelė „Jaunos dienos“ lygiai tragiška, bet aistetikos atžvilgiu kur kas jau nebe taip nusisekusi. Dar vienas charakteringas bruožas Maironies poezijos. Maironis – tai kapų poetas. Tai lietuvis, pamiškėje atsisėdęs, dūsauja:

Kas mums praeigą gražintų,
Ir jos garbę, ir jos galę?
Kas tuos kaulus atgaivintų,
Ką po žemių gul nubałę?

Tai vėl poetas nori prikelti iš kapų bent vieną senovės „didvyrį“:

Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senovės laikų!
Pav. balsai, p. 15

Tokių vietų pas Maironį daugybė. O tai gali būti vienu puikiausių išrodymų, kad poetas dar nenusikratė senovės romantizmo skliaustės, nors dažnai jau pasirodo esąs dailininkas realistas.

Inkvėpimas poeto nepastovus daiktas. Kas poetui užėjo iš netyčių „iš dangaus“, tą jis ir gieda, toks jo ir ūpas.

Pažymėsiu tas vietas, išreiškiančias ūpą, kuris poetą, matyt, dažnai lankė.

Įstabiai širdingos eilės „Nuliūdimo valandoje“. Dainius jaučia ir ne kartą jautė baisią vienumą pasaulyje, tarpe žmonių, ir prašęs valandoje begalinio širdies skausmo mirties.

Ir meldžiau nebkartą, kaip didžiausios malonės,
Kad man smertis užmerktų akis.
Pav. balsai, p. 23

O sunku vienok persiskirt su pasauliu, nieko nepalikus jame, kuriame nieko nenorėjo suprasti.

Apsiverkti nemoku, pasiskųst negaliu:
Nesupras žmonės mano kančios!
Ir nužengsiu į kapą su tuo jausmu giliu.
Kurs be vardo paliks visados!..

Nors kai kada sužiba mintis ir šviesesnė ir išrodo dainiui, kad jis savo veikalus ainiams duoda.

Užsislėpęs krūtinėje skausmo dūmas,
Praeisiu, kaip baisūs verpetai.
Nors žmonės šiandieną manęs nesupras,
Bet mano – užkylančiai metai!
Pav. balsai, p. 26

Nes užkerėjo jį dangaus dvasios ir uždegė širdį meilė šventa.

Dvasios saldūs regėjimai, nemirštą troškimai.
Iš dangaus man atlėkę sapnai!
Širdį uždegėt meile, kaip šventi Serafimai,
Bet jai nedavėt laimės visai.
Pav. balsai, p. 28

Trokšta dainius laimės ir nuraminimo savo nuvargusiai, ilgai su gyvenimu kovojusiai dvasiai ir gailis tų nuilsimo puolimų ir nusilpnėjimo.

Sarge Aniolas mano! Tarp šių žemiškų kovų
Jei nupuolu, nekaltink manęs!
Aš taip silpnas ir vienas! Būk keleivio vadovu
Iki jam gyvata neužges!
Ten pat

Bet toliau vėl ainiams nebeužsitiki, kad jie jį suprastų ir atmintų, ir alpstančiu balsu sušunka:

Išnyksiu, kaip dūmas, išblaškomas vėjo,
Ir niekas manęs nemylės!
Kiek tūkstančių amžiais gyveno, kentėjo,
Ir kas jų nors vardą atspės?

Kaip vilnys ant marių, kaip mislys žmogaus,
Taip mainos pasaulio darbai!
Kur Sardės? Atėnai? ar Rymo garsaus
Kur vyrai ir jų reikalai?
Pav. balsai, p. 33

Pasijutęs vėl skaudžioj vienumoj, nebeužsitiki nei savo poezija, nei savo dainomis, nei savo jausmais.

Užmirš mano giesmes! Poetai kiti
Ieškos inkvėpimo brangaus;
Jiems vélei žvaigždė švies iš tolo graži,
Bet vėl, kaip mane, ji apgaus!
Ten pat

Deja! Nors darbai išnyksta sykiu su žmogumi, anot poeto,

Išnyko žmogus; ir svajota sapnuota
Išblyško, kaip ryto aušra
Ten pat

bet būna jam ir tokios valandos, kada pakyla suspausta dvasia, gyva energija pradeda siausti ir paslaptingos pajėgos veržte veržias aktyviai apsireikšti. Vienas vienintelis išėjimas belieka – tai begalinė kova!

Šiandien ne smerčio – gyvatos prašau.
Aš noriu gyventi, kariauti!

Krūtinėje, jaučiu, liepsnoja ugnis,
Ir veikalo ilgas dvasia?
Ką vargas? nelaimės? ar šiaurio naktis,
Kas gimė su meile didžia?

Nelenkdams pečių po naštos sunkumu,
Kaip milžinas stosiu į kovą...

Pav. balsai, p. 25

IV

Dailioji tvėryba* būna dvejopa: sąmoninga ir nesąmoninga⁶. Sąmoninga tvėryba bus tada, kad rašytojyje užgimsta pirma apribota idėja mintis, kurios jis pageidautų išreikšti raštu. Paskum tos idėjos vedamas dailininkas tveria, teisingiau – mintyje jo gimsta jau apriboti paveikslai ir vaizdai, visi taip ir atsiduoda viena ir ta pačia apribota idėja. Skaitai sąmoningos tvėrybos veikalą – jau nuo pirmojo puslapio pradedi jausti, kur ir prie ko vedama, ko norima. Iš karto pradeda jaudinti toji idėja, nesutinki su jaja, pradedi bart rašytoją ir niekint veikalą ir t. t.

Bet jeigu kantrybės ištenka, toliau skaitai ir mažu pamažu pradedi apsiprasti ir su veikalu, ir su idėja. Galop, perskaitęs kokį dailės veikalą, jeigu pilnai su jo idėja nesutiksi, tai žymiai jai pradėsi prijausti.

Perskaitęs veikalą, vargu bežinosi, kas jame buvo, bet liks tiktai viena jo idėja.

Visai kas kita būna su nesąmoningais veikalais. Visai nuo jo neprigulmingai, berašant jį, užgimsta vaizdas ir jausmas, rašytojas lieja juos ant popierio, visai neišmanydamas, kur ir prie ko veda. Jame nėra jokių tendencijų – jis turi tik vieną inkvėpimą ir vaidentuvę. Kuo labiau rašytojas bus talentingas, tuo geresnis išeis veikalas. Kad įsitikinti, paimkime vieną kitą pavyzdį. Goethe (Gėtė), užklaustas, ką norėjo pasakyti savo veikale *Torkvato Tasso*, atsakė, kad jis nieko nenorėjęs pasakyt, o tik žinojęs savo gyvenimą, gyvenimą italų poeto Tasso (Taso)⁷, supynęs abudu gyvenimu ir sutvėręs savo veikalą. Taip atsitikę ir su Faustu. Žinojęs, sako, mitus, savo gyvenimą ir visuomenės psichiką ir sutvėręs tą milžinišką žmonijos papuošalą – Faustą. O Puškinas vidury romano *Евгений Онегин* sako:

И сквозь магический кристалл
Я даль моего романа
Еще не ясно различал.⁸

Perskaitęs nesąmoningos dailės veikalą, nežinai, ką rašytojas norėjo juo išreikšti (jis ir pats nežino), nežinai, kokia veikalo idėja, bet užtat lieka viduje visas veikalas, ir tada kiekvienas reikalingų išvadų gali ir privalo daryti. Grįžkime dabar prie Maironies. Kitas jo veikalas – tai „Kur išganymas“⁹.

* Tvėryba – kūryba. (Red.)

⁶ Sąmoninga tvėryba – сознательное творчество, nesąmoninga – бессознательное.

⁷ Torquato Tasso (1544–1595) – paskutinio žymaus italų Renesanso veikalo – epinės poemos „Išvaduotoji Jeruzalė“ autorius, savo kūryba turėjęs įtakos XVII–XVIII a. Vakarų Europos literatūrai.

⁸ Citata iš *Eugenijaus Onegino* priešpaskutinės strofos netikslai: A. Puškino tekste ne «моего», o «свободы» (А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений: в 10-ти т., М., 1957, т. 5, p. 191). A. Venclovos vertimas: „Staiga iškilo prieš mane / Laisvojoj tolumoj romano, – / Ir magiškame kristale / Neaiški buvo jų dalia“ (A. Puškinas. Raštai, V., 1955, t. 3, p. 190).

⁹ Tikrasis šio 1895 m. parašyto Maironio libreto pavadinimas „Kame išganymas“.

Šis veikalas priguli prie pirmosios rūšies dailės, tai yra prie sąmoningos. Norėta aiškiai parodyti, kaip bejėgė yra bedievybė, kaip galingas tikėjimas, norėta sumušti į skeveldas ir į pelenus sutrinti netikėjimą ir išaukštinti, apvainikuoti laurų vainikais tikėjimą ir t. t. Ypatingos ir įstabios veikalo aplinkybės, ūpas, konstrukcija.

Iš pradžios mažyčiai išvesti¹⁰, kad sukeltų skaitytojaus ypatingą ūpą ir mintis prie Dievo,

Saulei giedokime, rankomis plokime
Ir apsikaišę žiedus nešiokime!

Vis tai vis surėdė vien geriausias Dievas:
Jis gaivino orą ir pagirdė pievas.

Pasirodo scenoje Zonis ir Marys, ir iš pirmo judviejų pašnekesio jau jauti, kuo viskas pasibaigs ir prie ko vedama. Indomi Zonio psichika. Tai tipas psichiškai ne visai sveikas, monomanas. Bet reikalas tame, kad panašių tipų, panašių žmonių mūsų objektyviam realiame gyvenime daugybė. Tai žmonės, pradėję auklėti save ir nepabaigę, pradėję šviestis ir nepabaigę, pradėję lavintis ir neišsilavinę. Pas juos visko pradžia tėra. Zonis, užgimęs ir kūdikystėje buvęs pirkelėje po šiaudiniu stogu, negalėjo iš mažens būti auklėjamas ir lavinamas. Jis buvo vien tik auginamas, nes sunku sodiečiui atskirti auklėjimas nuo auginimo, sunku auklėti, pačiam būnant neišauklėtam. Auga sūnelis, kaip Dievas davė. Jei dar turi progos užganėdinti vaikišką smalsumą suaugusių pasakomis, o kad ne, tai patys vieni piemeniukai kitas už kito pasakas seka, buria, žaidžia, išgalvoja visokių baisenybių. Įsimuša tai jaunam į galvą ir mislija, kad visas pasaulis baisenybių pilnas. Kiekviename žingsnyje pradeda drebėti ir visur matyti baisenybių. Vyresniųjų gi niekinamas ir skriaudžiamas pradeda jausti ir gyvenimo neapykantą ir bėgti nuo jo. O vienok būdamas bejėgis turi nuoskaudas kentėti, turi vyresniųjų klausyti. Ir mano, kad tai Dievas jį tam ir tesutvėręs. Iš šių elementų, būtent iš gyvenimo baimės, jo neapykantos, nusilenkimo prieš vyresniųjų autoritą, ir susideda tas vergiškumas, nuo kurio jis ir per visą savo gyvenimą vargu beatsikratys. Paūgėjusį šiek tiek tėvas peržegnojęs veža į miestą mokyklon. Atsimaino jo gyvenimo aplinkybės ir atmosfera. Pakliūva dažnai ir labai negeistinom draugų srovėn ir, žinoma, „kaip galima prieš visus“ eiti! Zonis ir Marys tai apskritos srovės tų pačių aplinkybių uždavinys. Iš karto, rasi, pasirodys keista kad po vienu ranžyru suvedu ir Zonį, ir Marį, nežiūrint to, kad juodu nueina kaip tik viens kitam priešingais keliais. Ir nuo pat pradžios vienas nuo kito bėga kaip du didžiausiu priešininku. Nors vienas jų sentimentaliam ieško ir ilgis to laiko, kada jis dar svieto ir netikėjimo nežinojęs, kada buvę dar nepažįstamos skaudžios dvasios karionės*, o kitas ciniškai juokias iš to. Lygiai pas juodu nieko savo nėra, ir abudu – tiktai vėjelio pūstelėjimo aukos. Vienam jų pasisekė suvilioti merginą, ir yra jau jam tikslas gyvenimo. Antram meilė nenusisekė – ir nebėra gyvenimo tikslo... Nenusisekė jam meilė – ir įsivaizdina jau, būk neapkenčias visų moterų aplamai**. Nebuvo dar Zonis įsimylėjęs – viskas buvo gerai, nereikėjo nė apie gyvenimo tikslą sieloties, nė ko. Įsimylėjo – pradėjo mąstyti apie gyvenimą, apie Dievo esybę, apie ateitį, apie praėjusias saldžias valandas ir t. t. Nepasisekė meilė – prapuolė gyvenimo tikslas ir viskas. Išsiima revolverį, nori nusišaut – nebėra tikslo. Zonis užmuša Marį ne iš kažkokio doros nubudimo, o tiesiog iš paprasto ir gyvuliško pavydėjimo. Tegu būtų buvęs Zonis Mario vietoje, o Marys Zonio – Marys tą pat galėjo padaryti. Bemokslis Zonis, norėdamas „pirmąją priežastį suieškoti“, pavartė Proudhoną¹¹, Kontą¹², Hartmaną¹³ ir, nieko juose nesupratęs, slankioja pakraščiais ir dejuoja: kame gi viso ko pradžia? Nesupratęs nieko

¹⁰ Maironio libretas pradėdamas vaikų dainomis

* Karionė – kova. (Red.)

** Aplamai (*neteiktina*) – apskritai. (Red.)

¹¹ Proudhonas (Pierre-Joseph Proudhon; 1809–1865) – prancūzų sociologas teoretikas, politikas, žurnalistas.

¹² Kontas (Isidore-Auguste-Marie-François-Xavier Comte; 1798–1857) – prancūzų filosofas, sociologas teoretikas, žinomas kaip sociologijos ir pozityvizmo pradininkas.

¹³ Hartmanas (Karl Robert Eduard von Hartmann; 1842–1906) – vokiečių filosofas, iracionalumo, kaip kūrybinio prado, teigėjas.

knygose, įsitikina, kad mokslas reiškia tiek pat, ką ir pasakos, na, ir, sulaukęs klausytojų, plūsta ant mokslo kiek įmanydamas.

O mokslas!.. Žinau, man nedaug atsakys:
Jis moka nuodais tik apduot, kaip žaltys;
Kas šventa ir aukšta, jis viską naikina;
Kiek apšviečia protą, tiek širdį marina;
Jis moka išjuokti jaunystės sapnus,
O pelno nežino iš to ar pribus;
Jis moka vien griauti, o nieko nestato;
Ką apčiumpa rankomis, tą ir temato.
Prakeikti bedūšiai, mokinę mane,
Ir [varvinę] smertį į širdį slapčiai!¹⁴

Visai natūrališka, kad mokslas tokiems profanams, išsklaidęs ir išdraikęs „jaunystės sapnus“, vienu savo dvelktelėjimu nupūtęs nuo jų supelėjusią mantiją ir atidengęs visą jų tuštumą, sugriovęs jų pasisavintus, naivius įsitikinimus, – yra viena tik mirtis ar dar blogiau. Kad ir labai keistai skambėtų kito lūpose žodžiai, ištarti Zonio, užmušus Marij ir pranciškonui Dievu griaudinant:

O, ja! tegul šaukia!.. Nors tigrū užkauks,
Atsakymo sau nesulauks:
Kur Dievas? Jo nėra visai,

bet Zonio lūpose tai išeina visai natūraliai. Arba vėlios* pranciškono pamokslų prisiklausius:

Gal Dievas yra, bet apleido Jis žmones!
Jis didis: nerūpi Jam mūsų karionės:
Ant žemės tiek ašarų ir sopulių!

Pas jį, kaip iš širdies plaukia, ir nėra nei perdėtos afektacijos**, nei pompastiškumo, nei karikatūros. Tas viskas teka iš Zonio psichologijos; jis psichiškai yra jau nebesveikas žmogus. Jei kas, kitam atėmęs gyvybę, nė kiek nesigaili tai padaręs, nedreba prieš padarytą piktadėjystę, nejaučia sieloje neužsiganėdinimo***, nežino sąžinės graužimo – tas nustojęs yra paprastų doros pajautimų, jokio doros jausmo pas jį nebesama.

Zonis gi, užmušęs Marij, ne tik jokio sąžinės graužimo, jokio pasibjaurėjimo ir pasigailėjimo nejautė, bet dar mano atlikęs dorišką priedermę:

O tas, kurs čia guli, nebuvo žmogus,
Kurs vien tik gyvulio sekė geismus;
Ko geidė, atrado šitai!..

Zonis, be abejo, žmogus sergantis, jis reikia kuo greičiausia gydyti... Ateina ir gydytojas (pranciškonas). Zonis, išklausęs jo pamokslų, vis tiktai pripildė savo sielos dykumą. Staiga jis iš aršaus bedievio liekti tikintis. Tiktai veltui Maironis apgalėjimo triumfą kelia. Reikia tik pūstelėt priešingam vėjeliui, tuoj ir išpūs iš jo kiauros sielos tą, ką indėjo pranciškonas, ir nulėks ten, kur vėjas pučia, nes pas jį, be tuštumos ir *idée fixe**, nieko daugiau ir nėra. Zonis, kaip jau galima buvo pastebėti, – monomanas. Tai jis įsivaizdina save moralės ir doros apgynėju ir užmuša Marij, tai vargdienių

¹⁴ Pabraukta čionai ir kitur mano – B. Sr.

* Vėlios – vėlei. (Red.)

** Afektacija – dirbtinis jausmingumo rodymas. (Red.)

*** Neužsiganėdinimas – nepasitenkinimas. (Red.)

* *Idée fixe* (pranc.) – įkyri mintis, idėja. (Red.)

užtarytoju ir keikia vėl tą patį Marij už jų skriaudimą, ir studentams proponuoja** vieton *vita nostra brevis est*¹⁵ – dainuoti „kas vargdienį žmogų, beturtį priglaus“. Tai galop mano esąs ar bent buvęs visuomenės veikėjas ir jausmingai sušunka:

Aš troškau žmonijai kiek ranką paduoti,
Liuosybę, brolybę, lygybę sapnuoti,
Norėjau apsaldyti skausmų nors dalį! ir t. t.

Visai neteisingai skamba Zonio lūpose žodžiai:

O, man nesakyk, jeigu aš nenorėjau
Ieškoti pirmos priežasties!
Kiek metų padėjau, nakčių iškentėjau,
Išsmilkusios klauskis akies!

Tie žodžiai – jo kaukė. Jeigu jis būtų ieškojęs pirmos priežasties, kelis metus padėjęs, daugybę nakčių iškentėjęs, ką galėtų liudyti išsmilkusios akys, tai nebūtų buvęs vien tik žodžių herojus, nebūtų tik iš nuobodumo troškęs „žmonijai ranką paduot“, o būtų apreiškęs tai gyvu darbu, nebūtų užsiganėdinęs vien trokšti, sapnuoti „brolybės, lygybės, liuosybės“.

Teisingiau pas jį išeina:

Matau, kodėl varginga žemė:
Kas *čia* daugiau vargų kentės,
Sulauks didesnės *ten* garbės...

Išgirdo pranciškono žodžius, kad juo *čia* bus blogiau, juo *ten* bus geriau, ir norisi jam pamatyti to gero, ir trokšta kad jam būtų gera. Jis nenumano, neturi kito džiaugsmo, kito troškimo, kito noro, kaip „kad man būtų gerai“. Bet Marys norėjo, kad *čia* jam būtų gera, ir žlugo nuo Zonio šūvio; Zonis nori, kad *ten* jam būtų gera, ir žlugs nuo Mario plieno. Tai neišvengiama, nes jiems kito išėjimo nėra! Ir jokios teisės neturi Zonis sakyti Mariui:

Atstok nuo manęs tu su protu didžiu!
Aš vien neapkęsti tave tegaliu;
Eik lūpas mergaičių laižyti gražias!

nes ir jis pats nėra vertesnis Marys, tik „laimingesnis“. Ir jis norėjo „lūpas mergaitės laižyti gražias“, jam tai nepasiseka. Marys „pavilioja“. Arba:

Ir nebėra kas ranką paduotų!
Vienintelis vienas jaučiuosiu ant žemės visos,
Iš tiek idealų, jaunystėje mano sapnuotų.
Kas liko?.. Tik vien atminimai, ką keršto ieškos!
Ir kam aš ant žemės? Kas liepė iš motinos įsčių
Man dieną išvysti ir verkti? Kam reikia manęs?

Nusijaučia vienas besąs, kas ranką paduos, merginą Marys „paviliojo“. Skundžias, kad nelikę esą nieko jaunystės idealų. Bet ar tai buvo idealas, kad nuo pirmo priešingo vėjelio pūstelėjimo išsiskirsto?! Savaimė suprantama, kad, jaunystę dykai praleidęs, nieko doro iš jos neišsinešęs, nieko savyje aukštesnio neturėdamas, jokių įsitikinimų, jokių siekimų, jokios pasauliožvalgos, iškentėjęs

** Proponuoti – siūlyti. (Red.)

¹⁵ *Vita nostra brevis est* (lot.) – mūsų gyvenimas trumpas (eilutė iš studentų himno „Gaudeamus igitur“).

meilės krizisą*, atsiduria ant gyvenimo kelio nuogas, plikas ir nebežino, nei kam gyventi, nei kuo, nei kaip, nei kuriuo keliu keliauti. „Ir kam aš ant žemės? Koks tikslas to būvio?“

Taigi bedievių sumušti nepasisekė, nuveiktas tapo tiktai vienas Zonis, kuriam vis viena kuo būti: ar ateistu, ar tikinčiu, ar dar kitokiu, bet tiktai būtų kame paskandinti nuvargusios, tuščios sielos rūpesčiai.

Visi kiti asmenys išvesti, visos scenos parodytos tuo tikslu, kad padidintų įspūdį, prirengtų skaitytoją prie tokio iškilmingo atsitikimo, kaip sugrįžimas bedievio į tikėjimą, pavyzdžiui, scenos su Milvydu. Milvydas – „socialistas“, lengvatikis ir, kaip Zonis, žodžių herojus. Kalba, kartais ir labai gražiai kalba, bet vien tiktai ir kalba:

Tautų liuosybė,
Luomų lygybė
„eina pati“.

Arba:

Darbuokimės lygiai, kiekvienas kaip gali,
O prakitais lygus sulygins visus;
Kiekvienas teisingą atims savo dalį,
Ir skyriaus tarp pono ir būro nebus.

Visa labai gražiai skamba. Asmenyje Milvydo išvesta skelbėjai ekonominės lygybės. Maironis savo Milvydu tarytum sako tiems „skelbėjams“ – kai žodžiuose, tai jūs labai gudrūs, o kai reikia tik prie darbo, pradėti dalinties, tai ir nebėra jau jūsų.

Tokių „pašalinių“ scenų pasitaiko veikalėlyje kai kada ir visai vykusių. Pavyzdžiui, Marys ir Mergaitė, kai kurios scenos su vaikais ir kitos.

V

Nacijos, pasak naujųjų¹⁶ tyrinėjimų, skirias tarpe savęs ne jausmais, ne palinkimais, ne geradėjyste ar niekšyste, apskritai ne doros ypatybėmis, bet mąstymo ir veikimo būdu.

Prie šio reikia pridėti dar štai kas: kaip ir viskas psichiška, taip ir tautiškumas turi ne tiktai savo psichologiją, bet ir savo psychopatologiją. Bet yra tautinio mąstymo bei veikimo ligų ir anomalijų. Prie pastarųjų priguli** tautinės politikos, idealų ir tikslo iškraipymas. Kita liga – tai klasinės psichologijos veikimo padarytas minties iškraipymas, ypač jei ta klasė pažymėtu laiku yra palinkusi regreso kelian.

Tai įsidėmėję pasuksime „Jaunosios Lietuvos“ linkui. Turinys jos visiems žinomas – neaprašinėsiu.

Rainys – indomus visų pirma kaipo psichologinis atgimimo laikų tipas. Tai jis yra jų, lietuvių, tautiškumo, dvasios minties, ūpo ir būdo išreiškėjas atgimimo laikais. Rainį Maironis kur kas aiškiau, nuodugniau apibrėžia negu Zonį, ir pirmasis labiau nusisekęs. Rainys – tai pilna antitezė Zoniui.

Rainys paeina iš turtingos ūkininkų šeimos. Apie jo kūdikystės dienas Maironis nieko nesako, bet turbūt jos praslinko tokiu jau būdu, kaip ir Zonio. Apie jo senelius ir prosenelius irgi nieko nežinome.

Su juo pasipažįstame tą valandą, kada tėvas jį veža mokyklon. Budri ir jauna jo dvasia lygi pirmą kartą sujudo ir praregėjo išvažiuojant ryto metu, ir jis pradeda tēmyti* ir įsidėmēt gyvenimo apsirėškimus. Motušė palydėjo lig tilto ir atsisveikino, o per visą rengimosi laiką:

* Krizisas – krizė. (Red.)

¹⁶ Žr. Д. Н. Овсянико-Куликовский: 1) «Психология мысли и творчества», 2) то paties «История русской интеллигенции», 3) Сборник – «Психология творчества».

** Prigulėti – čia: priklausyti. (Red.)

* Tēmyti – stebėti. (Red.)

Glostė vargšą sūnelį, ir abudu verkšleno.

Lydėjo motušė ir manė sulaukti tos saldžios valandos, kada sūnus:

... Mišias prie altoriaus pirmkart užgiedos
Ir, jai verkiant iš džiaugsmo, seną galvą suspaus.

Laukė ir tikėjo. Suprantamas ir giliai skurdus tas mūsų sodžiaus motučių padėjimas**. Ne vienai jų dar teko vilkti baudžiatos jungas ir kęsti dėl jo. Laikas bėgo. Išnyko baudžiava, o mūsų moteriškės būvis ar pagerėjo nors kiek! Būdama beteisė ir paskendus kasdieniuos varguos, intelektualiam skurde, gyveno ir nesuprato, kad gyveno, ir kantriai kentė savo skurdą ir bėdas, nes nežinojo ir negalėjo žinoti, kad kitoks gyvenimas yra, kad kitoks gali jis būti. Nenumanė, kad kitoniško gyvenimo galima norėti ir apie jį svajoti. O vienok dvasia augo ir nyko, siela troško ir alpo, širdis plakė ir vyto.

Kame paguoda rasti, kame nusiraminti?! Girdi, kad iš „ambono kunigėlis“ skelbia kitą karalystę, kame vien brolybė ir lygybė, kame bus galima atsilsėti nuo žemės vargų... Tai vienas kelias joms tėra. Nestebėtina, kad ir gimsta, ir įsivyruoja tūlas misticismas, savo rūšies fanatizmas.

Ir užsidega močiutės fanatizmu sūnelio siela dar jam lopšy bebūnant, mistišką lopšinę begirdžiant, dar jam mažičiam bebėginėjant, įstabių fantazijos tvarinių beklausant. Visai todėl natūralis daiktas, kad Rainys iš pat mažens jau pradėjo manyti apie „šventą kunigystės stoną***“ ir troško jį priimti; pradėjo manyti kaip ateityje pamokslus sakysiąs ir žmones mokysiąs.

O jau iš mažens pas jį pradeda apsireikšti savotiškų būdo bruožų:

Savyje užsitaręs su draugais maž broliavos,
Jam nuobodžios išrodė linksmos dainos jaunimo,
Vien tik mokslas rūpėjo; vienos knygos sapnavos,
Norint buvo jaunesnis už moksladraugius savo,
Senio vardas jam duota, nieks nežino kada...

O paskui, kai paūgėjo, šie bruožai dar labiau išsiplėtė ir įsigalėjo.

... šaltas iš tolo, kurs net atskirą žodį
Tarsi sverdamas svėrė, lyg bijodamas klaidų.

Jau jaunose dienose apsireiškė meilė ir patraukimas prie pozityvio darbo ir vengia tuščių žodžių ir kalbų.

O vienok, kada apskatinėja Onytei „Graikų ir Romėnų karus“, „tada švietė jam veidas kaip giedrotas dangus“ ir „Juožas buvo ne kartą iškalbingas tikrai“. Buvo jam, vadinas, pažįstamas inkvėpimas ir skaitus idėjos užsidegimas. Jautė jis iš mažens [s]avyje didžias pajėgas, auklėjo jas ir tobulino, ir rengėsi jas realiai išnaudoti. Pabaigęs vidurinę mokyklą, manė jis liksiąs ištikimu savo siekimui, tai yra pasieksiąs „kunigystės stoną“, kurį iš pat mažens nešiojo savyje, bet su kuriuo nesusigyveno. Atskirkime išvidinę formą, neturėjo jis nieko tokio, kas jį jungtų su tuo „stonu“. Motušės skaisčių padavimų ir įstabių fantazijos melodijų apgaubtas, jis buvo įsivaizdinęs, kad jį traukia „kunigystės stonas“, kad tai jo esąs pašaukimas. Jo prigimtis neturėjo tų ypatingų charakterio bruožų, kurie neišvengtinau palydi kunigą „iš pašaukimo“. Aplinkybės pasitaikė: jis susipažįsta su Jadvyga Goštautyte. Užtiko ją prie Šopeno siaučiančiųjų neapriboton padangėn melodijų. Išgirdo Rainys nepažįstamoje vietoje nepažįstamų melodijų, nepažįstamos pajėgos virkdinamų! Išgirdo jis – ir apėmė jį kažkoks keistas ilgėjimosi ir liūdesys, kažkokia savotiška melancholija, ne tai gyva, ne tai verdanti, ne tai užšalanti.

** Padėjimas – padėtis, būklė. (Red.)

*** Stonas – luomas. (Red.)

Ir drauge pajunta begalinį vienumos skausmą ir milžinišką ilgėjimosi. Toje valandoje tarytum veržte veržias iš jo degančios krūtinės sekanti dainos žodžiai:

Apsiverkti nemoku, pasiskųst negaliu:
Nesupras žmonės mano skundos!
Ir nueisiu pro šalį su tuo skausmu giliu.
Kurs be žodžio paliks visados!

Muzikalė Jadvygos siela atjautė toje valandoje Rainio sielos disharmoniją, ir užsidegė ji tada tuo pačiu vienumos skausmu, šiauriniu ilgėjimusi, ta pačia savotiška lietuvių melancholija!

Užsidegė – ir pajuto savyje sielos disharmoniją ir slopinantį troškulį suvienyti sielų disharmoniją, kad padarytų amžiną, augančią ir besiplėtojančią harmoniją.

Jautė Jadvyga, kad:

Jo alpstančią širdį ji žadint mokėtų.
Jam būtų gaivinančia ryto rasa,
Kaip angelas sargas karštai jį mylėtų,
Jo siekiams aukštiesiems atsidavus visa!

Pasiekė jau ir Juozą Jadvygos širdies kibirkštys, ir tas sugrįžęs namo ant rytojaus:

... gėrė arbatą, esąs kaip ne čia,
Tylėjo kaip žemę pardavęs!

Toje tylumoje, begalinėj melancholijoj ir užgimė naujas, visai nepažįstamas jam jausmas. Užgimė – augo – plėtojos. Vienuma lydi jį visur ir visada. Bažnyčioje „senų tradicijų“ papratimu nebesimeldžia, teisingiau sakant, nusijaučia vienas esąs, kad galėtų melsties. Kūnas bažnyčioj, dvasia begalybėj, o mintys dar toliau. Praslinko šalia Jadvyga – ir vėlios atsikartojo vakarykštis tylus ir begalinis ilgėjimosi jausmas. Kada klebonijo[j],

Jadvygai ir Juozui vieniems pasilikus,
Akims jų netyčia bailiai susitikus,
Ant karto pritrūko kalbos –

jau aiškiai apsibrėžia kaip viename, taip ir kitame karštas ir ypatingas jausmas. Nuo šios tai ypatingai valandos prasideda Rainio sieloje kova, arba, kitaip sakant, „dvejonė“. Senasis „kunigystės stono“ paveikslas, tiek metų širdyje nešiotas (pabrėžiu: nesusiliejęs su jo širdimi ir dvasia), atsisveikindamas paskutinį kartą, nori atsigauti ir, savo intaką bemėgindamas, bando dar kartą pavergti, nors ir išvidiniai, individuališkumą.

Tada kažkoks senas, bet naujai išsivystęs vidujinis balsas griežtai sukyla prieš „tradicijos pūtimą“ ir priverčia su juo gailėstingai ir paskutinįsyk jau atsisveikint.

Tasai „naujas jausmas“ buvo tikrai ekstraordinaris* vidujinio balso atgijimo faktorius. Klaidinga būtų žiūrėti į Rainį, kaip ir į Zonį, kad „pamylėjimas“ ar „įsimylėjimas“ pavirto gyvenimo kelrodžiu, išnaikino iš mažens užauklėtą palinkimą savęsp ir nukreipė gyvenimo bėgį. Pasižiūrėkime, Zonis prieš „įsimylėjimą“ neturėjo savyje nieko prakilnesnio, aukštesnio, neturėjo jokio gyvenimo siekimo ir idealo, vėjus gaudė ir dūsavo šviesioj nakty į mėnulį bežiūrėdamas, o „pamylėjęs“ atrado savo gyvenimo siekimą ir idealą, savo tikslą ir sistemą. Tuo gi tarpu Rainys buvo stiprios energijos vyras, darbštus ir prakilnus, o besimokindamas išsidirbo gyvenimo tikslą, nesiskaitydamas su priemonėmis, kuriomis reiks naudoties, su tuo savo siekimu susiliejo visa savo esybe. Įsimylėjimas negalėjo būti jo

* Ekstraordinarinis – retas. (Red.)

psichikos toks „krachas“, kaip Zonio, bet tiktai tolimesnio jo siekimų vykinimo** impulsas. Ir kada Zonis laukia, kad jį sunykusį mylimoji priglautų „po savo sparnu“, ir pasirengęs už tai išpildyti by kokius*** jos pageidavimus, tai Rainys niekad os nenustojo savęs valdyti, vengia nusilenkimo ir, užklaustas Jadvygos, ar beaplankys ją, atsako, nors per surakintą skausmą, vienok drąsiai:

„Vargiai begalėsiu, – atsakė Rainys, –
Per puikūs čia rūmai, o aš vargdienys!
Man lemtas vien kelias vargų!“

Jo šiuo atsitikimu vidujinė kova – tai tiktai lengvas atsidūksėjimas ir pasigailėjimas.
Skaitau reikalingu išrašyt šią ilgoką ir žymėtiną vietelę:

Kame mano brangūs jaunystės sapnai?
Kame tie padangėmis skridę sparnai?
Kame aukštas, gražus pašaukimas?
Kaip šalčio užgauti pavyto žiedai!
Lyg debesys tamsos užtraukė juodai?
 Beliko tiktai atminimas!
Tik vien atminimas!.. Ir tas nepaliamas,
Kaip sąžinė, graužti! Kur žengti toliaus,
Kas man beparodys, oi kas?
 Kaip silpnas keleivis, ant kryželio stojęs?!
 Kaip, krušai javus bekapojant, artojas,
 Taip aš benuleidžiu rankas.
Kame mano galė, kuriai intikėjau?
Kaip milžinas žengti per audrą žadėjau
Ir vargti dėl gero kitų!..
 Silpnos moteriškės akių spinduliai
 Užšvitę į smigo į širdį giliai...
 Ir tiek po visų apžadų!
Motušė brangiausia, kaip griaudūs varpai
Tau bus ta žinia! Kad man lopšį supai,
Nemigus per kiauras naktis,
 Kad leidai į mokslą paskui ant skolos, –
 Ne tos betikėjais sulaukt valandos?
 Linksmesnė tau švietė viltis!
Bet argi jau viskas, kaip sapnas, išnyko?
Nejau ant švenčiausio, brangaus man dalyko
Paženklint kryželį palieka?
 Ir vis, ko taip troškau, dienas beskaičiau...
 Kame mano vienintelį tikslą mačiau...
 Tas viskas pavirsta į nieką?
Bet ką? Ar aš nendrė, belankstoma vėjo?
Ar veltui draugai visados man tikėjo?
Ir milžinu tankiai vadino?
 Silpnos moteriškės akies spinduliai!..
 Svajonės tuščios svetimi sopuliai!..
 Ir viską ant karto naikina?
Nekrūpčiočiau, regis, nuo griausmo, žaibų,
Nei audros kaukimo, žmonių nelabų.
Nei priešų nuožmiausios gaujos!
 Kaip milžinas stočiau į atvirą kovą,
 Aprinkdamas Viešpatį sau už vadovą!

** Vykinimas – vykdymas. (Red.)

*** By kokius – bet kokius. (Red.)

Bet jos... o, taip gaila man jos!

Tai angelas, rodos, iš apskričio kito,

Kurs veidu aušros netikėtai užšvito

Ir naują man praneša šalį.

Kas jausmų gilybė! Kiek veide skundos!..

O ne! dėl manęs ji kentėt niekados...

Kentėt dėl manęs ji negali!

Tame yra visa Rainio dramos kvintesencija*, jo žmogaus gilus turinys. Štai kuo jisai yra mums artimas ir todėl brangus. Nukentėjęs šią tokį „križį“ savo intymiuose reikaluose, Rainys toliau vysto savo idėjas, toliau skečia savo ingimtas pajėgas, toliau varo išauklėtą širdyje darbą. Joki svyravimai nenulenke laisvos jo galvos prieš tokius mecenatus kaip Goštautas, kad gautų asmeninę laimę; jis kibo veikti visuomenės dirvoje, atrasdamas ten sau nusiraminiimą. Rainys tampa karščiausias ir tvirčiausias iniciatorius tėvynės prikėlimo; draugus bežadindamas tampa jų vadovu, jų kelrodžiu. Kai jau šiokios tokios pasekmės pasiektos, ištinka jį viena paskum kitos nelaimės. Pakliūva jis į valdžios rankas, atsiduria tvirtovėj, pradeda džiovėti ir persiskiria su šiuo margu pasauliu.

Bet reikia pažymėti, kad fabulos siaurumas neleidžia apsireikšti visoms jo būdo ir dvasios ypatybėms. Bet Rainys yra *lietuvių dvasios, lietuvių tautiškumo* išreiškėjas. Visa reikšmė Maironies ir yra ta, kad jis Rainyje išreiškė grynai tautines lietuvių būdo žymes. Jisai Rainiu išreiškė ne turinį mūsų psichikos, bet formą, mūsų valios ir mąstymo procesus. Paraleliai su Rainiu užima žymią vietą poemoje Jadvyga Goštautytė. Bet jos psichika visai kitokia negu Rainio. Jos paveikslas nudažytas visai kitais dažais. *Joje daugiau turinio negu formos* (formą suprantu savo prasme – tai yra valios ir protavimo procesai). Bet užtatai ji ne mūsų nacionalis tipas. Iš tikrųjų. Nieko joje nėra tokio, *kas būtų tik tai joje*, kad to „kas“ nebūtų nacionaliniuose tipuose kitų tautų. Prisiminkime nors Tatjaną Puškino, Gretchen ir Dorotėją Gėtės, Amaliją ir Elžbietą Šilerio, – visos jos turi „šį tą“, ko kitoje nerasi, turi „šį tą“ nacionalio. Jadvyga gi nieko apriboto, griežtai savo nacionalio neturi. Tai, kad ji buvo turtingo sulenkėjusio dvarininko duktė, vėliau atgimė, liko lietuvaitė, turėdama muzikos talentą, darbavos tėvynei ir pragarsėjo ne tik studentų tarpe, bet ir visuomenėj, kas asmeniniam gyvenime užlaikė ištikimą Rainiui meilę ir t. t. – visa tai būtų padariusi ir vokiečių „idealė mergaitė“, ir ispanų, ir rusų, ir kitų.

Kitų moterų nėra aiškiai apibrėžtų. Tik tai viena Onytė išėjo šiek tiek ryškesnė. Bet Maironis, matyti, ir pats nedėjo dabo būdo išdirbiman, o tik tai norėjo nupiešti Lietuvos atgimimo paveikslą. „Pašaliniai procesai“ su Rainiu buvo reikalingi, jog reikėjo sukonzentruoti skaitytojo domą* paveikslan, atvesti į taką, kuriuo jis turi eiti prie fabulos išsivystymo.

Patsai paveikslas pieštas truputį su tendencija, bet čionai ji nebe taip „keistai žiūri“ kaip „Kur išganymas“.

Iš atgimusios jaunuomenės gyvenimo kai kada pasitaiko scenų labai dėlto gyvų. Taip, rodos, ir įeini jų gyveniman, užsidegi jų jausmu, jų karščiu, susilieji su jais į vieną idėją, į vieną troškulį! Ypač tokia gyva scena tai beržyno pavėsy susirinkimas. Padidina dar tą gyvumą ir narsumą studentų daina „Jau slavai sukilo“. Mažutis jaunuolių būrelis, užsidegęs ir apimtas altruizmu ir gilia tėvynės meile, neišsigąsta išskėstų tamsos ir priespaudos nagų, nenusilenkia prieš gresiančias kančias, nenulenkia galvos, kad darbas juodas ir begalinis, o su tvirtomis, degančiomis jaunomis širdimis stoja į pasišventimo kovą, drąsiai atstato nesubrendusias, bet jau tvirtas ir nuo vargo sukietėjusias krūtines. Stoja – ir nieko neboja**, ir nieko nebijo! Tik tai iš šiokios energijos galima buvo tikėtis, kad laimės nelygioje kovoje!

Jau slavai sukilo. Nuo Juodmario krašto

Pavasaris eina Karpatų kalnais,

* Kvintesencija – tai, kas svarbiausia, reikšmingiausia, pati esmė. (Red.)

* Doma – dėmesys. (Red.)

** Neboti – nepaisyti, nebijoti. (Red.)

Po Lietuvą – žiema. Nei žodžio, nei rašto
Neleidžia erelis, suspaudęs sparnais.

Petys gi į petį, na, vyrai, kas gali,
Sustoję į darbą už mylimą šalį,
Prikelkime Lietuvą mūsų!

Poema parašyta su filosofiniais lyriškais naujosios poemos stiliuje protarpiais, prigimties aprašymais. Prie geriausiųjų poemos ypatybių reikia prisikaityti ir tai, kad aprašinėjami joje papročiai ir palinkimai tuolaikinių dvarininkų ir „šlėktos“. Sekant Belinskio žodžiais¹⁷, „Jaunoji Lietuva“ – tai gyva enciklopedija šlėktos ir kunigijos papročių ir palinkimų.

Pradėjęs seniu Juška, praeidamas pro senį Goštautą, baigdamas Jakštu, Klimu ir Tumu, nujauti šiek tiek nusimanąs apie mūsų gyvenamojo krašto žmones.

VI

Poeto talentas dažnai veikia periodiškai. Po tūlam intempimu[i], produktyviam veikimui dažnai lyg ir apsilpsta, nutilsta. Tarytum ilsis. Praslinko tūlas laikas, jis vėlios pradeda bujoti, neretai tvirčiau ir galingiau negu pirma. Ir daugelio jau buvo pastebėta, kad paskutiniai Maironies veikalai – „Raseinių Magdė“ ir *Vaivorykštėje* spausdinamoji poema „Mūsų vargai“ silpnesni negu pirmieji jo raštai. Tiesa, apie „Mūsų vargus“ sunku kas nors griežto pasakyti, galas dar, matyti, toli, bet iš „Raseinių Magdės“ aišku.

Sakyčiau, tai satyra į lenkomanus, išgamas, bedievius, dvarininkus ir vėjavaikes merginas su vaikiniais kreipta, bet, kaipo satyrai, trūksta tikrų satyros ruožų, trūksta ryškumo trūksta spalvų ir išvadžiojimų. Sakyčiau galop, kad tai yra begalinė viena elegija, parašyta matant tėvynę beskurstant, lietuvius ištautėjant, merginas vėjus begaudant ir t. t., besiilgint šviesesnės ateities ir beverkiant senovės milžinų ir buvusios (nors ir idealizuojamos) tėvynės galės ir garbės.

Bet... ne vieta tada būtų toms tendencijoms, kurių Maironis niekuomet neišsižada, kurias deda kiekvienan veikalan.

Galop beliktų, rodos, suformuluoti visa, kas pasakyta, padaryt tinkamos išvados ir nuspręst, kokią vietą Maironis užima mūsų literatūroje ir t. t.

Bet aš manding išsireikšdavau aiškiai ir formuluoti nėra jokio reikalo, o daryt „reališkas išvadas“ ir spręsti būtų per daug nemalonu ir liūdna kaip poetui, taip ir jo tvėrybos apžvalgininkui.

Paaiškinimus parengė Donata Linčiuvienė,
Algis Samulionis, Rimas Žilinskas

Balys Sruoga, *Raštai*, t. 6, parengė Algis Samulionis, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 33–61, 496–497.

¹⁷ Turimas galvoje V. Bielinskio teiginys apie poemą *Eugenijus Oneginas*, kurią „gali pavadinti rusų gyvenimo enciklopedija“ (V. Belinskis. Rinkiniai raštai. V., 1961, p. 319).